

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

за темою

«Поняття конституційного права України»

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Поняття, предмет і метод конституційного права України
2. Місце конституційного права в системі національного права
3. Конституційно-правові відносини
4. Конституційно-правова відповідальність

Література основна

1. Конституційне право України: підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко. – К. : Видавництво Ліра-К, 2016. – 616 с.

2. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.]: за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова; тех. ред. Ю. Д. Батан. - Одеса : Юридична література, 2017. - 256 с.

3. Конституційне право України : навч. посібник [для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання]. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянїна. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 293 с.

4. Конституційне право України: навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять для студентів II курсу першого (бакалаврського) рівня галузь знань 08 “Право” спеціальності 081 “Право” / уклад.: Ю. Г. Барабаш, В. П. Колісник, Т. М. Слінько та ін. – Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. – 178 с.

Додаткова література

1. Совгіря О. В. Предмет конституційного права України: аксіологічна складова на сучасному етапі // Український часопис конституційного права. 2016. № 1. С. 41-46. Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukjourcoml_2016_1_9. (дата звернення: 10.07.2023р.)

2. Кравчук В.М. Теоретична характеристика предмета галузі конституційного права України. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 1. С. 28-31.

3. Годованик Є. В. Конституційно-правова норма та її відображення в Європейському праворозумінні // Актуальні проблеми правознавства. 2018. Вип. 1. С. 80-85. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_1_15.

(дата звернення: 15.08.2023р.)

1. Поняття, предмет і метод конституційного права України

Вивчення конституційного права України важливо почати з ідеї людських прав, адже людству знадобилося дуже багато часу для формування конституційно-правової дійсності, в центрі якої знаходиться людина. В сучасному світі людські права стали цілісною правовою теорією, основоположним принципом конституційного ладу України.

Ідея людських прав започаткована в епоху Стародавньої Греції та Риму. Вона пройшла такі етапи розвитку: «Закон Природи», природне право, природні права. Юридично здобутки теорії людських прав зафіксовані в перших конституційних актах, які були прийняті в першій половині XVII ст. – у кінці XVIII ст. Приємно відзначити, що поряд з Конституцією США 1787р. знаходиться і українська Конституція Пилипа Орлика 1710р. Прийняття перших конституцій, які надалі активно поширювалися в європейських країнах, дозволяє говорити про формування в XVII-XVIII ст. нової галузі права, якою стало конституційне право.

Поряд із загальними ознаками галузей права (системність правових норм, які об'єднані спільним предметом і методом правового регулювання), конституційне право здобуло і особливі ознаки (його предмет правового регулювання стосується найбільш важливих суспільних відносин, а сама галузь права є основою для розвитку всіх інших галузей національного права).

Конституційним правом називається провідна галузь права в державах англо-американської правової системи та романської групи в романо-германській правовій системі. В державах германської групи (наприклад, в Німеччині) поширена назва «державне право». Такий підхід відображає як правові традиції, так і розуміння сутності самої конституції в якості головного документа держави чи суспільства.

Сучасні науковці мають різні погляди на структуру і поняття предмета галузі конституційного права України. Однак спільним є розуміння того, що мова йде про динамічну правову матерію (наприклад, на наших очах відбувається становлення IV покоління прав людини тощо). Це означає те, що предмет галузі конституційного права України має прив'язку до історичного часу та в загальних рисах відображається в Конституції України.

Предмет конституційного права України складають суспільні відносини щодо людських прав, загальних засад конституційного ладу, які закріплені в першому розділі Конституції України, виборів і референдумів, правового статусу Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади, органів судової влади, територіального устрою України, статусу Автономної Республіки Крим, місцевого самоврядування, правового статусу Конституційного Суду України.

Щодо методу правового регулювання конституційного права, то юридичній науці відомі імперативний і диспозитивний методи регулювання суспільних відносин.

Прикладом імперативного правового методу, який базується на владних приписах, в основі якого заборони, підпорядкування і відповідальність, є ч. 6 ст. 17 Конституції України «На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом».

Диспозитивний метод правового регулювання полягає у рівності сторін, а тому заснований на дозволах і праві вибору поведінки суб'єктами правовідносин (наприклад, ч. 1 ст. 35 Конституції України «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання»).

Галузь конституційного права України – це провідна галузь українського права, яка являє собою сукупність конституційно-правових норм, які закріплюють і регулюють найбільш важливі засади суспільних відносин у різних сферах щодо визначення людських прав, конституційного ладу, народовладдя, організації і здійснення державного урядування і місцевого самоврядування, територіального устрою.

Конституційне право може виступати і галуззю законодавства, яка є сукупністю нормативно-правових актів, що належать до предмету конституційного права. Якщо основним елементом галузі права є норма права, то основним елементом галузі законодавства є нормативно-правовий акт.

Активний вплив на конституційно-правову дійсність здійснює конституційне право України як юридична наука (виникла у середині ХІХ ст.). Конституційне право України як наука – це сукупність наукових теорій, висновків, знань про народовладдя, правовий статус людини і громадянина, механізми організації і здійснення державного

урядування, місцевого самоврядування, територіальний устрій держави.

Історія сучасної української науки конституційного права бере початок з ідей про честь, гідність, людські права, незалежність України, демократію, які були висловлені М. Драгомановим (1840-1895рр.) та М. Грушевським (1866-1934рр.). Надалі ці ідеї знайшли своє втілення в Конституції Української Народної Республіки 1918р. та чинній Конституції України 1996р.

До предмету науки конституційного права належать не тільки конституційно-правові норми, а і конституційно-правова практика і наукова доктрина, історія конституціоналізму.

Наука конституційного права має завданням вдосконалення конституційно-правової дійсності, шляхом розроблення нових підходів до вирішення практичних питань у сфері народовладдя, організації і здійснення державного урядування, місцевого самоврядування тощо.

Галузь і юридична наука конституційного права – це дієві механізми у формуванні і вдосконаленні конституційно-правової дійсності. Знання з конституційного права мають бути передані новому поколінню юристів. Саме ці питання стоять перед навчальною дисципліною «Конституційне право України». Історично склалося так, що в європейських університетах конституційне право введено до навчальних програм в кінці ХІХ ст. В українській історії такий предмет вперше почав викладатися студентам Київського університету з 1863 р.

Предмет навчальної дисципліни «Конституційне право України» є набагато вужчим, ніж предмет галузі і науки конституційного права, адже мова йде про встановлений навчальною програмою перелік тем, вивчення яких здійснюється студентами з метою здобуття знань у сфері галузі і науки конституційного права, набуття професійних компетентностей щодо розуміння і реалізації наукових концепцій, теорій, конституційно-правових норм, механізмів захисту конституційних людських прав.

До речі, перший підручник з конституційного права незалежної України опублікований в 1999р. за редакцією В. Ф. Погорілка.

Отже, поняття і предмет конституційного права України може вживатися в значенні назви галузі права, галузі законодавства, окремого виду юридичної науки, навчальної дисципліни.

2. Місце конституційного права в системі національного права

В Україні нараховується більше двох десятків галузей права. Однак важко знайти таку з них, яка б не мала закріплених в Конституції України основоположних засад для свого розвитку. Також жодна галузь національного права не існуватиме, якщо не відповідатиме Конституції України.

На рівні Конституції України закладена система співвідношення між публічними і приватними засадами правового регулювання суспільних відносин. Ці багаторівневі зв'язки конституційного права з іншими галузями права доречно простежити на основі поділу права на публічне і приватне. Такий розподіл бере початок з часів Стародавнього Риму. В наш час процеси взаємопроникнення засад регулювання суспільних відносин призводять до часткового стирання граней між галузями публічного і приватного права.

Як відомо, до публічних галузей права належать: адміністративне, кримінальне, фінансове та інші. Щодо основних приватних галузей права, то до них належать: цивільне, сімейне, трудове та інші.

Крім того, що конституційне право виступає основою для формування всіх цих галузей права, існує ще і зворотній зв'язок поточних галузей права з конституційним правом. Так, якщо говорити про зв'язки конституційного права з адміністративним правом, яке визначає порядок управлінської діяльності держави, то саме в адміністративних нормах отримують розвиток конституційні засади статусу органів управління.

Також міцні зв'язки конституційного права з фінансовим правом, яке врегульовує питання акумулювання і використання державних грошових фондів, а тому саме в цих нормах визначається порядок фінансування тих суб'єктів державної влади і місцевого самоврядування, які закріплені в Конституції України.

Тісно пов'язано конституційне право з кримінальним правом. Окрім того, що основні засади кримінальної політики містяться в Конституції України, також кримінально-правові норми охороняють положення, які закріплені в Конституції України. Не менш тісті зв'язки конституційного права з цивільним, сімейним правом, де порушення лінії балансу між приватним і державним інтересом може порушити концепцію даних галузей приватного права.

Отже, беззаперечною є провідна роль і визначальне місце конституційного права України в системі національного права.

3. Конституційно-правові відносини

Найменшим складовим елементом галузі конституційного права є норма конституційного права – нормативно закріплене правило поведінки встановлене державою у сфері предмета конституційного права. Саме так виглядає традиційне визначення цього поняття в рамках теорії юридичного позитивізму на сторінках вітчизняних підручників.

На противагу цьому концепція природного права наголошує на тому, що держава не є єдиним суб'єктом нормотворчості, а тому конституційно-правовою нормою є правило нормативного характеру у сфері предмету конституційного права, джерелом якого є народ України чи суб'єкти місцевого самоврядування, або яке може бути прийняте державою.

Однак сама по собі конституційно-правова норма є абстрактним правилом, яке може бути реалізоване тільки в рамках конституційних правових відносинах на основі діяльності суб'єкта правовідносин.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини у межах предмета правового регулювання галузі конституційного права, які врегульовані нормами конституційного права.

Теорія конституційно-правових відносин базується на загальнотеоретичних уявленнях про правові відносини, які розроблені теорією права. Тобто їх структура включає суб'єкти, об'єкти, суб'єктивні права і юридичні обов'язки та юридичні факти.

Поряд з цим до особливостей конституційно-правових відносин належать:

- 1) особливий суб'єктний склад (наприклад, народ України тощо);
- 2) публічно-правовий характер (здебільшого виникають у процесі здійснення публічної влади);
- 3) переважно імперативний характер;
- 4) належність більшості об'єктів цих правовідносин до найважливіших соціальних цінностей.

Суб'єктами конституційно-правових відносин є: народ України, населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці (при

проведенні референдумів, виборів); Верховна Рада України; Президент України; народні депутати України, депутати місцевих рад; Кабінет Міністрів України; органи місцевого самоврядування; політичні партії та їх виборчі блоки; громадяни України; суди; прокуратура; Конституційний Суд України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Центральна виборча комісія та ін.

Загалом прийнято поділяти таких суб'єктів на такі групи:

- 1) індивіди (громадяни, іноземці, особи без громадянства);
- 2) спільноти людей (народ, національні меншини), населення окремих територіальних одиниць (населення областей, районів, територіальні громади міст, селищ та сіл);
- 3) об'єднання громадян (політичні партії, громадські об'єднання, професійні спілки, трудові колективи, релігійні організації, органи самоорганізації населення тощо; органи публічної влади).

Об'єктами конституційно-правових відносин є ті блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини та реалізують свої конституційні права та обов'язки, до них належать: суверенітет народу; державний суверенітет; територія; конституційний лад та його захист; людина, її права, свободи та обов'язки; влада; волевиявлення народу; громадянство тощо.

Виникненню конкретних конституційно-правових відносин передуює юридичний факт – це обставини, з якими пов'язане виникнення, зміна та припинення конституційних правовідносин.

Особливим видом конституційно-правових відносин є так званий правовий статус, де визначені суб'єкти правовідносин, але зміст взаємних прав і обов'язків суб'єктів конкретно не вказується, а визначається в інших конституційно-правових нормах (наприклад, статус громадянства).

Важливим елементом складу конституційно-правових відносин є їхній зміст. Зміст конституційно-правових відносин - це суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників відносин. Суб'єктивне право – це свобода суб'єкта права у реалізації своїх інтересів, потреб і цілей, яка може бути здійснена і за допомогою засобів державного примусу. Юридичний обов'язок - це передбачена законодавством та охоронювана державою необхідність належної поведінки суб'єкта правовідносин.

4. Конституційно-правова відповідальність

Теорія юридичної відповідальності та правопорушення є основою для розробки положень про конституційно-правову відповідальність. Так як конституційно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, то їм обом властиві спільні ознаки, адже немає відповідальності без правопорушення; реалізація такої відповідальності пов'язана із санкціями, які визначені в нормах права; конституційно-правова відповідальність має позитивне (проспективне) і негативне (ретроспективне) значення тощо.

В чинній Конституції України реалізовано важливий принцип про те, що не тільки людина відповідає перед державою, а і держава відповідає перед людиною за свою діяльність (статті 3 та 56 Конституції України).

Існує загальнотеоретичний правовий інститут юридичної відповідальності і галузева юридична відповідальність. Тому конституційно-правова відповідальність має свої особливі ознаки, до яких належить її спрямованість на правову охорону Конституції України, як і відсутність єдиної процедури застосування такого виду відповідальності.

Чинне законодавство України не містить визначення конституційно-правової відповідальності. Тому цілком можливим є визначення даного поняття як встановленого нормами конституційного права виду юридичної відповідальності, який є гарантією втілення в життя та захисту конституції, пов'язаний із специфічними суб'єктами, особливим механізмом реалізації та санкцій, правова природа якого розкривається в ретроспективному (відповідальність за вчинене правопорушення) і позитивному (це відповідальна поведінка, відповідальне ставлення особи (органу) до своїх обов'язків, належне виконання своїх обов'язків тощо) аспектах наслідків.

Конституційне правопорушення – це винна поведінка суб'єкта права, якою порушуються конкретні норми конституційного права, однак таке порушення не є за своєю сутністю ні адміністративним, кримінальним, цивільним чи дисциплінарним правопорушенням.

Підставою для притягнення до конституційно-правової відповідальності є склад конституційного правопорушення (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторона правопорушення).

Об'єктом конституційного правопорушення є суспільні відносини, які регулюються конституційно-правовими нормами.

Об'єктивною стороною правопорушення є протиправна поведінка суб'єкта, що не відповідає нормам конституційного права.

Суб'єкти конституційно-правової відповідальності мають мати деліктоздатність. Їх прийнято поділяти на дві групи: індивідуальні (громадяни України, депутати всіх представницьких органів державного урядування та місцевого самоврядування; посадові особи тощо); колективні (органи державного урядування, органи місцевого самоврядування тощо).

Суб'єктивною стороною складу конституційного правопорушення є психічне ставлення суб'єкта правопорушення до скоєного (тобто мова йде про вину).

Прикладами санкцій негативної конституційно-правової відповідальності є: відставка Кабінету Міністрів України, Прем'єр-Міністра України та інших членів уряду (ст. 115 Конституції України); дострокове припинення повноважень сільських, селищних, міських голів (ст. 79 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»); заборона діяльності об'єднань громадян та інші.

Прикладом позитивної конституційно-правової відповідальності є підтримання виборцями кандидата в депутати, який добре проявив себе під час попередньої каденції щодо захисту прав виборців.

Питання для самоконтролю

- 1. Які суспільні відносини складають предмет конституційного права як галузі права?**
- 2. Охарактеризуйте методи конституційно-правового регулювання.**
- 3. В чому полягає структуроутворююча роль конституційного права в правовій системі України?**
- 4. Назвіть джерела конституційного права як науки.**
- 5. Завдання конституційного права як навчальної дисципліни.**